

अनुसन्धान प्रस्तावका आवश्यक अङ्गहरू

दावा शेरपा पिपुच. डी.

उपप्राध्यापक

नेपाली शिक्षा विभाग,

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,

महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल

सार

संसारमा देखिएको विभिन्न समस्याको समाधान अनुसन्धानबाटै गरिन्छ। प्राज्ञिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा गरिने शोधअध्ययनले समस्याको समाधान गरी नयाँ तथ्य पत्ता लगाउनु र पुरानो तथ्यको परीक्षण र पुनरव्याख्या गर्नु हो। शोधलाई गवेषण, अन्वेषण र आविष्कार पनि भनिन्छ। प्राज्ञिक क्षेत्रमा उठेका समस्या र त्यसका समाधान गर्न शोधप्रस्तावको आवश्यक हुन्छ। शोधप्रस्ताव कुनै पनि तहको उपाधि प्राप्तिको लागि विषयशीर्षकको छनोट गरी त्यसको समस्या समाधानमा केन्द्रित हुन लेखिन्छ। शोधप्रस्तावको लेखनको मुख्य उद्देश्य समस्याको समाधान नै हो। शैक्षिक तथा प्राज्ञिक क्षेत्रमा स्नातकोत्तर, एम.फिल तथा विद्यावारिधि तहको उपाधि प्राप्तिको लागि भाषा, साहित्य, राजनीतिशास्त्र, समाजशास्त्र, भूगोल, दर्शनशास्त्र र अर्थशास्त्र विषयमा लेखिन्छ। शोधप्रस्ताव विश्वविद्यालयको सम्बन्धित विषयको विभाग वा डीन कार्यालयमा प्रस्तुत गर्नुपर्छ। उक्त शोधप्रस्ताव विभाग वा डीन कार्यालयद्वारा स्वीकृत भएपछि मात्र शोध गर्नुपर्छ। शोधप्रस्ताव अनुसन्धानको वैज्ञानिक र विधिसम्मत तथा क्रमबद्ध रूपको विशिष्ट प्रक्रियामा हुनुपर्छ। यसमा अध्ययनको क्षेत्र, शोधशीर्षक, शोधको समस्याकथन, शोधको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधको औचित्य र उपयोगिता, शोधको सीमाङ्कन, तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोत (प्राथमिक र द्वितीय स्रोत), शोधको सैद्धान्तिक ढाँचा तथा शोधविधि (गुणात्मक र परिमाणात्मक) र शोधको रूपरेखा शोधप्रस्तावमा हुनुपर्छ।

विशेष शब्दसूची : गवेषण, प्राविधिक शब्द, पुनरव्याख्या, ब्लुप्रिन्ट, तथ्य सङ्कलन, प्राथमिक स्रोत।

विषयप्रवेश

अनुसन्धान भनेको प्राज्ञिक र शैक्षिक क्षेत्रमा नयाँ ज्ञानको खोजी गर्न गरिने विधा हो। अनुसन्धानले व्यवस्थित र वैज्ञानिक विधिको माध्यमद्वारा समस्याको उत्तर पत्ता लगाई समस्याको समाधान गर्दछ। यसले कुनै विषय शीर्षकमा उठेका विशिष्ट समस्याको जानकारी पत्ता लगाउने कार्य गर्दछ। यसरी खोज गर्ने विधिलाईनेपाली

भाषामा अनुसन्धान, शोध, खोज, गवेषण, अन्वेषण, आविष्कार र अध्ययन पनि भनिन्छ। कुनै पनि विषयवस्तुको शीर्षकमा शोधअध्ययन गरी त्यसका बारेमा जानकारी दिने उद्देश्यले अनुसन्धानको वर्णन गर्ने क्रममा विभिन्न सन्दर्भमा थुप्रै प्राविधिक शब्दहरूका ज्ञान आवश्यक छ (दाहाल र खतिवडा २०६५ : १)। अनुसन्धान शब्दको व्युत्पत्ति 'धा' धातुबाट हुन्छ : अनु+ सन्धान (सम् + धा+अन) =

अनुसन्धान भएको छ। अनुको अर्थ पछिपछि लाग्नु, नजिक जानु, पुनरावृत्ति गर्नु तथा सन्धानको अर्थ राम्ररी खोज्नु, पत्ता लगाउनु र अन्वेषण गर्नु हुन्छ (शर्मा र लुइटेल्, २०६६ : १)। अनुसन्धानमा व्यवस्थित एवम् तर्कसङ्गत प्रक्रियाको अवलम्बन गरी नयाँ तथ्य पत्ता लगाउनु र पुरानो तथ्यको परीक्षण र पुनरव्याख्या गर्नु हो (बन्धु, २०७० : १)। अनुसन्धानले नयाँ ज्ञान थप्ने काम गर्दछ। अनुसन्धानलाई अङ्ग्रेजीमा (Research) भनिन्छ। 'अनु' र 'सन्धान' सन्धि भई बनेको 'अनुसन्धान' शब्दको अर्थ पछि लागेर खोजी गर्नका साथै 'खोजखाज' र 'सोधखोज' पनि हुन्छ। अनुसन्धानबाट विभिन्न पक्षहरूको जानकारी लिन र दिने काम हुन्छ। अनुसन्धान कुनै विषय र क्षेत्रसँग सम्बन्धित भएर नयाँ कुरा पत्ता लगाउनका लागि वैज्ञानिक ढङ्गले गरिने खोज हो। अनुसन्धान गर्न योजनावद्ध रूपमा शोधप्रस्ताव निर्माण गरिन्छ। उक्त शोधप्रस्तावले शोधकर्तालाई मार्गप्रदर्शन गरी शोध निष्कर्षमा पुऱ्याउँछ। शोधप्रस्ताव प्राज्ञिक तथा शैक्षिक संस्थाअन्तर्गत स्नातकोत्तर तथा विद्यावारिधिस्तरीय उपाधि प्राप्तिको लागि शोधार्थीद्वारा तयार गरिने शोध शीर्षकसहितको योजना र शोधकार्यको प्रारम्भिक रूपरेखा नै शोधप्रस्ताव Research design हो। शोधप्रस्तावको ढाँचाले शोधलाई सुविधाजनक रूपमा अनुसन्धान गर्न प्रशस्त मात्रमा सूचना दिई खर्च र समयलाई सीमित गरिदिन्छ। यो एउटा दक्ष इन्जिनियरले घर निर्माणको लागि तयार गरिदिएको घरको (ब्लुप्रिन्ट) नक्साजस्तै हो (कोठारी र गर्ग सन् २०१५ : ३०)। उनीहरूको भनाइमा अनुसन्धानको ढाँचा भनेको व्यवस्थित रूपमा तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण र लक्ष्यसहितको सम्बन्धित क्षेत्रको अनुसन्धानको उद्देश्य र प्रक्रिया पुरा गर्न आवश्यक हुन्छ। यसमा (१) अध्ययन के को बारेमा गर्ने (२) अध्ययन किन गर्ने (३) अध्ययन कहाँ गर्ने (४) कस्तो तथ्याङ्क उपयोग गर्ने (५) तथ्याङ्क कहाँ प्राप्त गर्ने (६) कति समयमा अध्ययन गरिसक्ने (७) नमूना छनोटको ढाँचा कस्तो हुने (८) तथ्याङ्क

सङ्कलन कुन पद्विबाट गर्ने (९) तथ्याङ्कको विश्लेषण कसरी गर्ने (१०) प्रतिवेदन कुन ढाँचामा तयार गरी प्रस्तुत गर्ने भन्नेमा शोधार्थीलाई पूर्ण जानकारी हुन आवश्यक छ (कोठारी र गर्ग सन् २०१५ : २९)। माथि उल्लेखित अनुसन्धान ढाँचालाई शोधप्रस्तावमा समावेश गरी कुनै पनि भाषिक, सामाजिक तथा शैक्षिक क्षेत्रको आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन र सङ्कलित तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषण गरी शोधको निष्कर्ष पुग्नु हो।

अनुसन्धान प्रस्तावकै आधारमा अनुसन्धान गर्ने स्वीकृति लिई शोधकर्ताले त्यसकै आधारमा अनुसन्धान गर्नुपर्छ। कुनै पनि कुराप्रतिको आलोचनात्मक र विश्लेषणात्मक प्रश्न तथा ज्ञानको गहिराइमा पुग्नका लागि अनुसन्धान आवश्यक हुन्छ। शोधको निष्कर्षको निचोटमा पुग्न सहभागी सूचकबाट सङ्कलन गरिने तथ्याङ्कलाई परिमाणात्मक र गुणात्मक विधिका आधारमा दुई भागमा विभाजन गरिन्छ (देसाई र पोर्टर, सन् २००६ : ११५)। अनुसन्धान भाषा, राजनीतिशास्त्र, समाजशास्त्र, भूगोल, इतिहास, मानवशास्त्र, दर्शनशास्त्र, मनोविज्ञान पुरातत्त्व, अपराध, दुर्घटना, अर्थशास्त्र र अन्तराष्ट्रिय सम्बन्ध आदि विषयमा हुन सक्छ (भण्डारी र अन्य, २०७५ : ३)। जब अनुसन्धानकर्ताले कुनै अनुसन्धान प्रक्रिया सञ्चालन गर्नको लागि अध्ययन गर्दछ तब उसले उक्त अनुसन्धानको लागि वैज्ञानिक र विधिसम्मत तथा क्रमबद्ध रूपमा विशिष्ट प्रक्रियाका छवटा तह वा श्रेणीहरू पुरा गर्नुपर्छ, जस्तै : (१) अनुसन्धानको समस्या पहिचान, (२) पूर्वकार्यको साहित्यिक समीक्षा, (३) अनुसन्धान गर्नको लागि विशिष्ट उद्देश्य, (४) तथ्याङ्क सङ्कलन, (५) तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण, (६) अनुसन्धानको प्रतिवेदन लेखन तथा निष्कर्ष निकाल्नु (क्रिसवेल्स, सन् २०१५ : ७)।

अनुसन्धान क्षेत्रको छनोट

अनुसन्धान कार्यका लागि सबभन्दा पहिलो र आधारभूत कार्य शोधक्षेत्र छनोट हो। शोधकार्यका

लागि शोधार्थीले सर्वप्रथम आफूले गर्ने शोधको क्षेत्र निर्धारण गर्नुपर्छ। शोधक्षेत्र ज्यादै व्यापक हुने भएकाले यसलाई सीमित क्षेत्रमा ल्याई शोधलाई आफू अनुकूल र उद्देश्यमूलक बनाउनु पर्छ। सामाजिक क्षेत्रमा गरिने अनुसन्धानले तिम्रो दैनिक जीवन र तिम्रो परिवार, साथी, छिमेकी र सह-कर्मीहरूको वास्तविक स्थिति पत्ता लगाईपत्रपत्रिका र समाचारका माध्यमबाट शोधको निष्कर्ष प्रकाशित गर्नुपर्छ (न्युम्यान, सन् २०१६ : १)। शोधको बृहत् क्षेत्रमा सामाजिक, शैक्षिक, राजनैतिक, आर्थिक, दार्शनिक सांस्कृतिक, धार्मिक, पुरातात्विक, ऐतिहासिक र भाषिक क्षेत्रमध्ये कहाँ, केमा, कुन क्षेत्रको कुन पक्षमा गर्ने हो त्यसको निर्णयपछि मात्र शोधको स्वीकृति लिएर शोधकार्य अगाडि बढाउनु पर्दछ (शर्मा र लुइटेल्, २०६६ : १९)। हाल आएर विश्वविद्यालय अन्त्यत्र विभिन्न विषयमा अनुसन्धान आयोजनाहरू सञ्चालन हुने गरेका छन्। सरकारी र गैरसरकारी स्तरमा हुने अनुसन्धानमा आर्थिक सहयोग र सुविधाहरू पाउन सकिन्छ। प्राज्ञिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा सञ्चालन गरिने शोधमा विषयानुरूपको क्षेत्र छनोट गर्नुपर्छ। एउटै विषयका भाषिक क्षेत्रमा भाषा, भाषिका, उपभाषिका, भाषा र समाजको सम्बन्ध, पहिलो भाषा, दोस्रो भाषा र विदेशी भाषा शिक्षण, बोध तथा अभिव्यक्ति, सङ्कथन विश्लेषण, व्यतिरेकी विश्लेषण, त्रुटि विश्लेषण, शैक्षणिक व्याकरण, शब्दकोश, अनुवाद आदि क्षेत्रको छनोट गर्न सकिन्छ भने साहित्यिक क्षेत्रका विधामा कविता, कथा, उपन्यास र नाटक आदि निर्धारण गरी शीर्षक छनोट गर्नुपर्छ (भण्डारी र अन्य, २०७५ : ५)। भाषाविज्ञानका क्षेत्रमासाहित्यको ऐतिहासिक अनुसन्धान गर्दा शब्द-सामग्रीको धेरै महत्त्व हुन्छ। डा. हजारीप्रसाद द्विवेदीद्वारा लेखिएको छ “मेरो नजिकको क्षेत्रमा सानोभन्दा सानो शब्दको पनि धेरै मूल्य हुन्छ धर्म र रीतिरिवाजमा पाइने सानो शब्दहरू जसको ठूलो महत्त्व हुन्छ” (सिंह, सन् २०११ : १८)। यसरी क्षेत्र छनोट गरी अनुसन्धान गरिनेस्नातकोत्तर, एम. फिल. तथा विद्यावारिधि तहको अनुसन्धानका लागि

विश्वविद्यालय अनुदान आयोगबाट विद्वत्वृत्ति र छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने चलन छ। यसका लागि शोधार्थीको अनुसन्धान प्रस्ताव समय सान्दर्भिक र उत्कृष्ट एवम् प्रतिस्पर्धामा छनोट भएको हुनुपर्छ। शोधको क्षेत्र चयन गर्दा (क) सामग्रीको अनुकूलता र उपलब्धता, (ख) विषयको उपयुक्तता र (ग) शोधकर्ताको रुचि, योग्यता र क्षमताको जानकारी हुन आवश्यक छ (शर्मा र लुइटेल्, २०६६ : १९)।

अनुसन्धानको शीर्षक

शैक्षिक तथा प्राज्ञिक क्षेत्रमा गरिने प्रत्येक अनुसन्धान प्रस्तावमा उपयुक्त शीर्षक छनोट गर्नुपर्छ अनुसन्धान प्रस्तावनाको निर्माणको सबभन्दा पहिलो कार्य नै शीर्षक छनोट हो। शीर्षक छनोट सकेसम्म छोटो र बाह्र अक्षरभन्दा कमको हुनुपर्छ (पब्लिकेसन म्यानुयल सन् २००९ : २३)। शीर्षक छनोटबाटै के विषयमा अनुसन्धान गर्न खोजिएको हो स्पष्ट गर्नु पर्दछ शीर्षक छनोटबाटै अनुसन्धानको मुख्य सारलाई सरल रूपमा प्रतिविम्बित गर्न सक्ने हुनुपर्छ। शीर्षक एकलै पूर्ण रूपले सैद्धान्तिक छलफलको विषय र अनुसन्धान बिचको सम्बन्ध कायम गरी उभिन सक्ने हुनुपर्छ। यसरी शीर्षक छनोट गरी सकेपछि शोधको विषयभित्र प्रवेश गरी कुनै एक पक्षमा सीमित गरी त्यसलाई शीर्षकको रूप दिनुपर्छ। अनुसन्धानको अवधिमा त्यस शीर्षकलाई अ स्पष्ट र सीमित गरी परिभाषिक गर्न सकिन्छ (बन्धु, २०७० : १५)। अनुसन्धानको लागि शीर्षक छनोटले प्रक्रियागत तथ्याङ्क सङ्कलन गरी व्याख्या विश्लेषणको सूचनामा अभिवृद्धि गरी हाम्रो बुझ्को स्तर वृद्धि गर्न मद्दत गर्ने हुनुपर्छ। यसरी गरिने अनुसन्धानमा साधारणतः तीन तहहरू अस्तित्वमा रहेका हुन्छन् (१) प्रश्नको उठान गर्न सक्ने (२) तथ्याङ्क सङ्कलन गरी प्रश्नको उत्तर दिन सक्ने (३) प्रश्नको उत्तर प्रस्तुत गरी समस्या समाधान गर्न सक्ने हुनुपर्छ (क्रिसवेल्ल, सन् २०१५ : ३)। अनुसन्धान प्रस्तावनाको शीर्षक निम्नानुसारको हुन सक्छन् :

- (क) गुरुङ र नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन हुनेछ ।
- (ख) वियोगान्त नाट्य प्रवृत्तिले पूर्वीय साहित्यमा पारेको प्रभावको अध्ययन हुनेछ ।
- (ग) मगर जातिको भाषा र संस्कृतिको अध्ययन हुनेछ ।

शोधशीर्षक छान्नु अगाडि भइसकेका र भइरहेका शोधशीर्षकको प्राप्त सामग्री, पूर्वकार्यको अध्ययन र सर्वेक्षण गर्नुपर्छ (शर्मा र लुइटेल्, २०६६ : २०) ।

अनुसन्धानको समस्याकथन

अनुसन्धान प्रक्रियामा शोधार्थीको सबभन्दा पहिला र अग्रिम कदम नै अनुसन्धान समस्याको सही र उचित ढङ्गले पहिचान गर्नु हो । अनुसन्धान कर्ताले अनुसन्धानको समस्याकथन पत्ता लगाई समस्यालाई सुत्रबद्ध गरी अनुसन्धान प्रभावकारी र सरल बनाउनु पर्दछ । जसरी डाक्टरले बिरामीसँग सम्बन्धित भएका सबै रोगका लक्षणको अवलोकन र परीक्षण जाँच गरेपछि मात्र रोगको सही निदान गर्छ(कोठारी र गर्ग, सन् २०१४ : २२) । त्यसै गरी शोधकर्ताले शोध गर्ने विषयमा सही रूपले समस्याको पहिचान गर्न सके मात्र अनुसन्धानको समस्याको समाधान हुन सक्छ । अनुसन्धानमा शीर्षकसँग गाँसिएर उठ्ने मूलभूत प्रश्नहरू तथा शीर्षक महत्त्वपूर्ण हुने कारण बताउन सक्नुपर्छ । समस्याकथनमा प्रस्तुत गरिएका प्रश्नहरूले नै समाधानको बाटो देखाउँछ र यहीबाट शोधकार्यतिर उन्मुख हुने क्रम सुरु हुन्छ(शर्मा र लुइटेल्, २०६६ : २१) । यसरी समस्याकथनको शोधलाई उद्देश्य प्राप्तमा केन्द्रित गरी निष्कर्षतिर लैजाने खालको हुन आवश्यक छ । समस्याकथन मापन गर्न सकिने प्रश्नात्मक कथनका रूपमा यो विशिष्ट हुनुपर्छ । अनुसन्धानका लागि विषय र शीर्षक छनोटपछि सम्बन्धित विषय क्षेत्रको परिचयबाट प्रस्तावना लेखनको थालनी गर्नुपर्छ । यसमा अध्येताले

प्रस्तावना लेखनभन्दा अगाडि सम्बन्धित अनुसन्धान क्षेत्रका साहित्यहरूको पुनरावलोकन गर्नु जरुरी हुन्छ । पुनरावलोकनले शोधार्थीलाई सम्बन्धित क्षेत्र र विषयको ज्ञानलाई चौडा पारी अनुसन्धानका विभिन्न अवस्थामा के कस्ता विधि प्रयोग गरिएको छ, सोको जानकारीले प्रस्तावना लेखनमा मार्गनिर्देशन प्राप्त हुन्छ (खनाल, २०७२ : ३४०) । शोधार्थीले सम्बन्धित विषय क्षेत्रको बृहत् दृष्टिकोणबाट परिचय लेख्न सुरु गरी त्यसलाई क्रमशः साधुरो पादै अनुसन्धानको मुख्य समस्यामा केन्द्रित हुनुपर्छ । आफूले गर्न खोजेको शोधमा राम्रो अध्ययन, प्रशिक्षण र ज्ञानको सीमाभित्र छैन भने शोध गर्न कठिन हुन सक्छ । तसर्थ अनुसन्धानको लागि निर्धारित विषय क्षेत्रको विहङ्गम दृष्टिकोण, ऐतिहासिक दृष्टिकोण, दार्शनिक दृष्टिकोण, प्रमुख मुद्दा वा समस्याहरू, समस्यासँग सम्बन्धित महत्त्वपूर्ण सैद्धान्तिक र व्यवहारिक मुद्दाहरू र मुख्य मुद्दासँग सम्बन्धित मुख्य प्राप्तिहरू ध्यानमा राखी समस्याकथनक लेख्नुपर्छ । अनुसन्धानमा चयन गरिएको शोधशीर्षकअन्तर्गतका मुख्यमुख्य समस्या वा प्रश्नहरू र तिनका सम्भावित समाधान वा उत्तरहरू नै समस्याकथन हो (शर्मा र लुइटेल्, २०६६ : २१) । समस्याकथन शोधकार्यको उद्देश्य प्राप्तमा केन्द्रित र सम्भावित निष्कर्षतिर लैजाने हुनुपर्छ । समस्याकथन घोषणात्मक कथन वा प्रश्नात्मक कथनका रूपमा हुनुपर्छ । यो विशिष्ट र शृङ्खलाबद्ध हुनु राम्रो हुन्छ । शोध समस्याकथनलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ, जस्तै :

- (क) गुरुङ र नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन कस्तो छ ?
- (ख) वियोगान्त नाट्य प्रवृत्तिले पूर्वीय साहित्यमा कस्तो प्रभावको पारेको छ ?
- (ग) मगर जातिको भाषा र संस्कृतिबिचको अन्तरसम्बन्ध कस्तो रहेको छ ?

शोधको उद्देश्य

अनुसन्धान निश्चित लक्ष्य तथा उद्देश्यमा केन्द्रित हुन्छ। समस्याका रूपमा उल्लेख गरिएको प्राज्ञिक प्रश्नको समाधान नै अनुसन्धानको उद्देश्य हो। शोध प्रस्तावमा अनुसन्धानको उद्देश्य स्पष्ट रूपमा लेख्नुपर्छ (बन्धु, २०७० : १७)। समस्याकथनमा उल्लेख गरिएअनुसार कुन कुराको प्राप्तिको खोज गरिँदछ, त्यसलाई स्पष्ट र विशिष्ट रूपले उल्लेख गरिएका वाक्यांशलाई नै उद्देश्य भनिन्छ (खनाल, २०७२ : ३४३)। अनुसन्धानका उद्देश्यहरूलाई बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरी आकर्षक बनाउन पर्छ। यसरी उद्देश्य निर्माण गर्दा विशेष ख्याल गर्नुपर्ने हुन्छ, किनकि सम्पूर्ण अनुसन्धान नै उद्देश्यहरू पूरा गर्ने प्रकारले सम्पन्न गरिन्छ (दाहाल र खतिवडा, २०६५ : ४१८)। समस्याकथनमा उठेका शोधसमस्याहरूसँग सम्बन्धित प्रश्नहरूको उत्तर वा समाधान खोज्ने काम गर्नु नै शोधको मुख्य उद्देश्य हो। यसमा केकस्ता समस्याको केकसरी समाधान निकाल्ने भन्ने कुरा ज्यादै महत्त्वपूर्ण हुन्छ। त्यही भएर शोधार्थीले उद्देश्यमा केन्द्रित भएर काम गर्नुपर्छ। शोधार्थीले आफ्नो शोधकार्यमा खास गरी केकस्ता खोजी गर्ने हो भन्ने कुरा सरल र संक्षिप्त रूपमा किटान गर्नुपर्छ। समाधान गर्दा समस्याकथन र उद्देश्यकथनबिचमा परस्पर निकट एवम् घनिष्ट सम्बन्ध हुन आवश्यक छ। शोध समस्याको समाधानको लागि उद्देश्यकथनलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ, जस्तै :

- (क) गुरुङ र नेपाली भाषाको बिचको संरचना पक्षको भिन्नता केलाउने,
- (ख) वियोगान्त नाट्य प्रवृत्तिले पूर्वीय साहित्यमा पारेको प्रभावको उल्लेख गर्ने,
- (ग) मगर जातिको भाषा र संस्कृतिबिचको अन्तरसम्बन्ध स्पष्ट पार्ने।

पूर्वकार्यको समीक्षा

अनुसन्धानका सिलसिलामा सम्बन्धित विषयमा यसभन्दा अघि सम्पन्न गरिएका कार्यहरू

(पुस्तक, पत्रपत्रिका, लेख, शोधप्रतिवेदन) को व्यवस्थित रूपमा अध्ययन गरी ती सबै कार्यको क्रमबद्ध समीक्षा गर्नु नै पूर्वकार्यको समीक्षा (Review of literature) हो (बन्धु, २०७० : २०)। 'पूर्वकार्यको समीक्षा'—मा रहेको 'पूर्वकार्य' शब्दले यस विषयमा अघि भएका कार्यको मूल्याङ्कन भन्ने बोध गराउँछ। पूर्वकार्यले सम्बन्धित विषयमा संस्थागत, व्यक्तिगत र स्वतन्त्र रूपमा आफूभन्दा अघि के कति शोधअध्ययन भएका छन् र केकति हुन बाँकी छन् भन्ने कुरा शोधार्थीले जान्न अति आवश्यक हुन्छ (शर्मा र लुइटेल्, २०६६ : २३)। पूर्वकार्यको समीक्षामा लिखित जर्नल, आर्टिकल, किताब र अन्य दस्तावेजले विगत र वर्तमानको वास्तविकताको वर्णन गरी शोधशीर्षकलाई सहयोग गर्ने सारांश हो (क्रिसवेल्ल, सन् २०१५ : ८०)। यसमा शोधकर्ताले केकति सम्बद्ध विषयसँग भएका शोधकार्यको संक्षिप्त रूपमा प्रस्तुत गर्नुपर्छ। यसरी कालक्रमिक विवरण र समीक्षा स्पष्ट प्रस्तुत गर्नुलाई समीक्षा भनिन्छ। पूर्वकार्यमा पूर्ववर्ती शोधकर्ताहरूले गरेका सकारात्मक र नकारात्मक दुवै पक्षलाई निष्पक्ष रूपमा खण्डनमण्डनगर्नुपर्छ। यसमा कसले, केमा, किन र कहिले के शीर्षकमा शोधकार्य गरेका छन् स्पष्ट उल्लेख गर्नुपर्छ। समीक्षाको अन्तमा आफूले गर्न चाहेको शोधको आवश्यकता देखाउनुपर्छ।

शोधकार्य औचित्य र उपयोगिता

लामो समय, निकै श्रम र धन खर्च गरेर गरिने शोधकार्यबाट प्राप्त निष्कर्षले त्यसका बारेमा जान्न चाहने इच्छुक व्यक्ति सङ्घसंस्थालाई सैद्धान्तिक र व्यावहारिक रूपमा केकति औचित्यपूर्ण र उपयोगी हुन सक्छन् भन्नेबारेमा स्पष्ट जानकारी दिनुपर्छ। यसैका आधारमा आफ्नो शोधको औचित्य स्पष्ट पार्न सकिन्छ। "सबै प्रगतिको जन्म खोजबाट हुन्छ। कहिलेकहीं शङ्का पनि विश्वासभन्दा राम्रो भई, खोजको नेतृत्व गरी आविष्कारको नेतृत्व गर्दछ" प्रसिद्ध हर्डसन माक्सिसको अनुसन्धानको सन्दर्भको औचित्यले यही बुँदा (कोठरी र गर्ग, सन् २०१५ : ४)। यसमा अनुसन्धान प्रस्तावको औचित्य सिद्ध

गर्दा शीर्षक, विषयवस्तुको छनोट, अनुसन्धान विधि, अनुसन्धानको उपकरण र सैद्धान्तिक आधारको छनोटको कुरो स्पष्ट गर्नुपर्छ(बन्धु, २०७० : २२)। शोधकार्य कि नवीन ज्ञानप्राप्तिका लागि कि अ गहन र पर्याप्त ज्ञानप्राप्तिका लागि गरिन्छ। यसर्थ पूर्वकार्यमा शोधसमस्याको समाधान पूर्ण नभएर, अधुरो, अपूर्ण र अस्पष्ट भएकाले फेरि अध्ययन, अनुसन्धान, परीक्षण गर्नु आवश्यक भएको हुनाले प्रस्तावित शोधकार्य स्वाभाविक रूपमा औचित्यपूर्ण छ भन्दै उपयोगितासमेत दर्साउनुपर्छ।

शोधको सीमाङ्कन

शोधशीर्षकले अध्ययन गरिने सम्पूर्ण पक्षलाई समेट्न गाह्रो हुने भएकाले विभिन्न पक्षहरूमध्ये यतिलाई छोडेर यतिमा केन्द्रित भई अनुसन्धान गरिने छ भनी स्पष्ट रूपमा सीमानिर्धारण गर्नुपर्छ। शोधार्थीले प्रस्तुत गरेको शोधशीर्षकले अध्ययनको क्षेत्रलाई स्पष्टसँग किटान गर्नुपर्छ। शोधान्तर्गत कुन विषयक्षेत्रमा केकति गर्ने र केके नगर्ने विवरण प्रस्तुत गर्नु आवश्यक हुन्छ। शोधसीमाङ्कन नगरिएका शोधकार्य छरपस्ट हुने र सही निष्कर्ष ननिस्कने सम्भावना रहन्छ (शर्मा र लुइटेला, २०६६ : २६-२७)। जस्तै : प्रस्तुत अध्ययन गुरुङ र नेपाली भाषाबिचको लिङ्ग सङ्गतिको अध्ययनमामात्र सीमित रहने छ। वियोगान्त नाट्य प्रवृत्तिले पूर्वीय साहित्यमा मुटुको व्यथाले पारेको प्रभावको अध्ययनमा सीमित गरिने छ आदि। शोधको सीमा र क्षेत्र स्पष्ट भएन भने शोधसीमाबाट बाहिर गई उद्देश्यसम्म नपुगिने सम्भावना रहन्छ। त्यसैले शोधप्रस्तावमा निर्धारित शीर्षकान्तर्गत अध्ययनको पक्षलाई किटान गरी शोधकार्यको सीमाङ्कन गर्नुपर्छ।

सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तावित अनुसन्धानसँग सम्बद्ध तथ्याङ्क र अन्य आवश्यक सामग्री कसरी, कुन स्रोतबाट वा कहाँबाट सङ्कलन गर्ने भन्ने कुरा स्पष्ट गर्नुपर्छ। यसमा प्राथमिक स्रोत र द्वितीय स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गर्दा पुस्तकालयीय, प्रयोगशालीय, क्षेत्रीय (अन्तर्वार्ता, प्रश्नावली), सर्वेक्षण, नमुना छनोट आदि

विभिन्न सामग्रीहरूको विधिमध्ये कुनकुनबाट र केकसरी गर्ने केकस्ता तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्ने उल्लेख गर्नुपर्छ।

सैद्धान्तिक ढाँचा र शोधविधि

शोधका लागि सङ्कलित तथ्याङ्कलाई विभिन्न सिद्धान्त, वाद, प्रणाली आदि सैद्धान्तिक पक्षको यथास्थान प्रयोग गरी विश्लेषण गर्ने र शोधकार्य केकसरीगर्ने भन्ने जानकारी दिनुपर्छ। यसमा ऐतिहासिक, वर्णनात्मक, प्रयोगात्मक, तुलनात्मक, विश्लेषणात्मक, तथ्याङ्कशास्त्रीय, अन्तर्विषयक विधिहरूमध्ये कुनकुनको प्रयोग गर्ने सङ्केत गर्नुपर्छ।

शोधपत्रको रूपरेखा

शोधपत्रको संरचनालाई सुसङ्गठित र सुव्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गर्नका लागि शोधको विषयविभाजन केकति अध्याय र शीर्षक उपशीर्षकमा प्रस्तुत गर्ने कुराको उल्लेख गर्नुपर्छ। शोधप्रस्ताव तयार गर्दा पूर्वानुमानका आधारमा मुख्यमुख्य परिच्छेद र शीर्षकहरू उल्लेख गरी शोधपत्रको रूपरेखा प्रस्तुत गर्नुपर्छ। यसरी प्रस्तुत गरिएको रूपरेखा अन्तिम शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा थपघट पनि हुन सक्छ (शर्मा र लुइटेला, २०६६ : २७)। शोधपत्रको रूपरेखालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

अध्याय एक	: शोधपरिचय
अध्याय दुई	: पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक अवधारण
अध्याय तीन	: अध्ययनको विधि र प्रक्रिया
अध्याय चार	: गुरुङ र नेपाली भाषाको बिचको लिङ्ग सङ्गतिको अध्ययन
अध्याय पाँच	: गुरुङ र नेपाली भाषाको शब्दसंरचना
अध्याय छ	: सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता
सन्दर्भसूची	: परिशिष्ट, व्यक्तिवृत्त आदि।

निष्कर्ष

प्राज्ञिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा गरिने शोधअध्ययनले समस्याको समाधान गरी नयाँ तथ्य पत्ता लगाउनु र पुरानो तथ्यको परीक्षण र पुनरव्याख्या गर्नु हो। शोधलाई गवेषण, अन्वेषण र आविष्कार पनि भनिन्छ। प्राज्ञिक क्षेत्रमा उठेका समस्या र त्यसका समाधान गर्न शोधप्रस्तावको आवश्यक हुन्छ। शोधप्रस्ताव कुनै पनि तहको उपाधि प्राप्तिको लागि विषयशीर्षकको छनोट गरी त्यसको समस्या समाधानमा केन्द्रित हुन लेखिन्छ। शोधप्रस्तावको लेखनको मुख्य उद्देश्य समस्याको समाधान नै हो। शैक्षिक तथा प्राज्ञिक क्षेत्रमा स्नातकोत्तर, एम.फिल तथा विद्यावारिधि तहको उपाधि प्राप्तिको लागि भाषा, साहित्य, दर्शनशास्त्र, समाजशास्त्र, भूगोल, इतिहास र मनोविज्ञान आदि के विषयमा शोध गर्ने हो, सोको शोधप्रस्ताव लेखी अनुसन्धान गर्नुपर्छ। शोधप्रस्ताव विश्वविद्यालयको सम्बन्धित विषयको विभाग वा डीन कार्यालयमा प्रस्तुत गर्नुपर्छ। उक्त शोधप्रस्ताव विभाग वा डीन कार्यालयद्वारा स्वीकृत भएपछि मात्र शोध अगाडि बढाइन्छ। शोधप्रस्ताव लेखनको आवश्यक अङ्गमा अध्ययनको क्षेत्र, शोधशीर्षक, शोधको समस्याकथन, शोधको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधको औचित्य र उपयोगिता, शोधको सीमाङ्कन, तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोत(प्राथमिक र द्वितीय स्रोत), शोधको सैद्धान्तिक ढाँचा र शोधविधि (गुणात्मक र परिमाणात्मक) तथा शोधको रूपरेखा शोधप्रस्तावमा हुन आवश्यक छ।

सन्दर्भसूची

- खनाल, पेशल (२०७२), *अनुसन्धान पद्धति*, सातौं संस्करण, काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेसन।
- दाहाल, पेशल र सोमप्रसाद खतिवडा(२०६५), *अनुसन्धान पद्धति*, काठमाडौं : एम. के. पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स।
- बन्धु, चूडामणि (२०७०), *अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन*, पुनर्मुद्रण, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार।

- भण्डारी, पारसमणि र अन्य (२०७५), *अनुसन्धान विधि*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार।
- शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल (२०६६), *शोधविधि*, दोस्रो संस्करण, ललितपुर : सा। प्रकाशनको छापाखाना।
- शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल (२०६६), *शोधविधि*, चौथो संस्करण, ललितपुर : सा। प्रकाशनको छापाखाना।
- सिंह, विजयपाल (सन् २०११), *हिन्दी अनुसन्धान*, इलाहाबाद : लोकभारती प्रकाशन।
- Creswell, J. W. (2015). *Educational research*, 4th edition, India: published by Pearson Indian education services Pvt Ltd.
- Desai, V. and Potter, R. B. (2006). *Doing development research*, New Delhi: sage publications.
- Kothari, C. R. and Garg, G. (2014). *Research methodology method and techniques*, 3rd edition, New Delhi: Publisher New age International Pvt Ltd.
- Neuman, W. L. (2016). *Social research methods*, 2nd Impression, India: published by Pearson Indian education services Pvt Ltd.
- Publication*(2009). Manual 6thedition, of the American Psychological Association, Washington, DC: American Psychological Association.